

sklepanje o nekaterih daljnosežnih in usodnih procesih. Rimski imperij kaže s sigillato, kako je z določeno, v bistvu nepomembno in banalno v Italiji razvito civilizacijsko dobrino, segel v srčiko gospodarskega življenja in vsakdanjih navad daleč po ozemlju, ki ga je obvladoval. S tem je, vsem spremembam, ki jim je bilo to ozemlje pozneje izpostavljeno, navkljub vendarle posredoval eno od sestavin nadaljnega razvoja na njem.

Upajmo, da bo kmalu spet mogoč normalen pretok knjig prek pregraj v sodobnem svetu in da bomo lahko imeli razpravo Ljiljane Bjelajac pri roki vsi, ki se ukvarjamo z arheologijo rimskih srednjeevropskih provinc, saj nam nudi tudi za obdelavo gradiva iz severne Slovenije obilo analogij.

Iva MIKL-CURK

Corpus Signorum Imperii Romani. Corpus der Skulpturen der römischen Welt. Ungarn, Band 7: Alice Sz. Burger, Die Skulpturen des Stadtgebietes von Sopianae und des Gebietes zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991. 73 strani, 56 tabel in 3 ilustracije med besedilom.

Za mednarodno serijo *Corpus Signorum Imperii Romani* se zdi, da se za razliko od mednarodnega projekta mozaičnega korpusa uspešno nadaljuje. Potem ko so avstrijski arheologi skoraj zaključili objavlanje svojega gradiva (*CSIR Österreich* 1/1-6 [1967-1979]; 2/1-4 [1968-1984]; 3/1-4 [1975-1987]; manjka le gradivo Flavije Solve in njenega agra), nemški svoj del projekta že v dobršni meri opravili (*CSIR Deutschland* 1/1 [1973]; 2/1-3, 8 [1975-1987]; 3/1-2 [1978-1979]; 4/3 [1988]), Britanci uspešno začeli in nadaljevali svoj del (*CSIR Great Britain* 1/1-6 [1977-1988]; 2/1 [1975]), Italijani in Poljaki projekt pred leti začeli (s po enim zvezkom: *CSIR Italia* 9/1 [1979]; *CSIR Pologne* 1 [1972]), se je pred nekako enim letom pojavil prvi zvezek za Madžarsko.

Gre za zvezek, ki nosi številko 7 (v načrtu jih je osem) in prinaša gradivo mesta Sopianae (*Sopianae*) ter območja med Dravo, Donavo in Balatonom (severna meja tega območja gre od nekako sotočja Mure in Drave ob južni obali Balatona do Dunaföldvára ob Donavi). Po zasnovi in obliki se naslanja predvsem na nemške in avstrijske zvezke, seveda pa strogo sledi mednarodno sprejetim navodilom za izdelavo serije CSIR.

Besedilo zvezka je razdeljeno na več krajših poglavij, in sicer na predgovor (str. 7), seznam okrajšav navajane literature, muzejev in pri opisih ponavljajočih se podatkov (str. 8-11), uvod (str. 13-15), opis kamnoseške umetnosti v mestu Sopianae (str. 16), opis mestnega območja (str. 17-18), opis območja na limesu med Lussonijem in Altinom (str. 19-20), opis območja med Dravo in Balatonom (str. 21), poglavje o glavnih smereh kamnoseške proizvodnje po posameznih obdobjih (str. 22-26) in nazadnje na katalog (str. 27-65). Naštetim poglavjem sledi register, razdeljen na stvarni, imenski in pojmovni del, na najdiščni del, register muzejev, register napisov (konkordančna tabela med *CIL* 3, *RIU* 4 in *CSIR U* 7) ter *nomina virorum et mulierum, cognomina in res militaris* (vse na str. 67-70). Sledita konkordančna tabela spomenikov v seriji *CSIR U* 7, *DD* 7 (*Dunántúli dolgozatok* 7, 1974 = Ferenc Fülöp, Alice Sz. Burger, Pécs római kori körméleki) in *RIU* 4 (str. 71) ter indeks vseh objavljenih spomenikov s podatki o kraju hranjenja, času nastanka, sliki v tem zvezku in številki spomenika v *RIU* 4 (če je tam objavljen) (str. 72-73). Drugi del zvezka sestavlja 56 slikovnih tabel in podatki o lastništvu objavljenih fotografij.

Na tem mestu naj mi bo dovoljena krajša digresija načelne narave. Ti suhi podatki so v takem prikazu seveda potrebni, saj lahko dajo bralcu vsaj prvi vtis o sestavi ocenjevanega dela, so pa sami po sebi vsekakor premalo. Hkrati je treba reči, da je vsak korpus za ocenjevanje vedno dokaj nevhvaležen, saj gre v bistvu vedno za objavo gradiva in podatkov o njem, s temi podatki pa je praviloma najbolje seznanjen prav avtor. Možnosti za ocenjevanje so po naravi stvari zato dokaj zožene in zaradi pomanjkanja eksplicitnih interpretacij omejene predvsem na kritično branje podatkov. Vendar pa položaj, v

katerem se znajde ocenjevalec, deloma rešuje dejstvo, da je v opisovanju, ki je sestavni del vsakega korpusa, implicitno navzoča tudi interpretacija, ki se je lahko lotimo z vso vnemo.

Preden pa se lotimo ocenjevanega dela iz tega zornega kota, naj zelo na kratko opozorimo na nekaj napak, ki so se kljub avtoričnemu trudu vanj vseeno prikradle. V kataloškem delu gre za naslednje:

- št. 11 ima samo meri za višino in širino, ne pa tudi za debelino;

- št. 13 (steber) ima samo mero za višino, manjkajo torej vse druge pomembne mere; na fotografiji je steber obrnjen na glavo, kar kljub položaju, v katerem se steber zdaj nahaja, ne bi bilo potrebno;

- št. 16 je polsteber, ohranjen v dveh fragmentih, od katerih je zgornji na objavljeni fotografiji po nepotrebnem postavljen na glavo;

- št. 22 je fragment stele, ki v višino ne more meriti toliko, kot je to navedeno v katalogu (0,42 m); mnogo verjetnejša je mera iz *DD* 7 (22 cm);

- št. 27 nima navedenega materiala, iz katerega je spomenik narejen, čeprav je v *DD* 7 naveden (apnenc);

- št. 37 je stela, za katero se ne ve, zakaj je objavljen samo njen zgornji del, saj je spodnja polovica ohranjena in objavljena v *RIU* 4 (št. 1022), kar sporoča sama avtorica;

- št. 60 in 62 sta dva fragmenta istega spomenika, zato ju kljub topografskim argumentom ni smiselno ločevati in voditi pod dva številka;

- št. 70 je del ovršja stele s parom levov; poleg tega, da ob fotografiji ni številke (43.3), je fragment prikazan tako nesrečno, da ni mogoče videti, ali gre za ostanek zatrepja ali za del ravnega zaključka stele, kar je za določitev spomenika zelo pomembno.

V konkordančni tabeli na str. 71 št. 60 ne ustreza št. 29 v *DD* 7, marveč št. 30.

Teh nekaj napak v resnici ni bistvenih, je pa nanje vseeno treba opozoriti. V zvezi s kataloškim delom naj navedem samo še nekaj drobnih opazk: pri št. 34, ovršju stele s parom levov in Atusom v sredini, lahko opozorimo na enak motiv na ovršju stele, vzdanim v severno steno cerkve v Miklavžu na Dravskem polju (S. Pahič, *Arh. vest.* 20, 1969, 77, sl. 16); pri št. 35 naj opozorimo na motiv vrezanih parov listov, ki ga najdemo sicer predvsem na sarkofagih - npr. *AII* 589 (Daruvar) in (malo drugačen) *Arch. lug.* 6, 1965, 102, št. 35 (Sremska Mitrovica); pri št. 45 bi bilo treba za motiv para genijev z girlando v bibliografiji navesti še E. Pochmarski, *Motiv- und Typengeschichte dionysischer Gruppen*, *Mitt. Arch. Ges.* 2, 1988, 198-219; izjava ob št. 60, steli z viticama vinske trte na stranicah, češ da gre za »spezielle« Pécser Verzierung«, je nedvomno pretirana, saj je motiv znan ne le na stelah v Mursi (kar navaja avtorica in misli najverjetneje na *CIL* 3. 3283 = Dautova 136 - Velika Dautova Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije* [Novi Sad 1983]), temveč tudi drugod v južnem delu obeh Panonij (npr. Zlata = *AII* 455) in celo v Noriku (npr. Slovenske Konjice, S. Pahič, *Var. spom.* 21, 1977, 265); za spomenik št. 89, uvrščen v skupino Reliefstafeln, Szenen und Tierfriese, lahko z veliko mero gotovosti trdimo, da gre za del edikule, kar v opisu ni omenjeno niti kot domneva; pri sliki spomenika št. 90 je povsem nerazumljivo, da je prikazan le izrez fragmenta in ne celota, kakor na primer v *DD* 7; pri št. 96 je v opisu uporabljen izraz »keltisch-barocke Seitenrahmung«, ki bi se ga bilo po našem mnenju pametneje izogibati, saj je kot tehnični termin zavajajoč, kot koncept pa zastarel v svojem »etničnem« in tudi »slogovnem« delu; pri spomeniku št. 100, opredeljenem kot del sarkofaga, se na podlagi njegove debeline (8 cm) ne zdi verjetno, da bi šlo za sarkofag (naj ob tem omenimo še dejstvo, da so v opisih podane mere marsikdaj zavajajoče oziroma nepopolne, saj v resnici nikoli niso ločene na merski opis arhitekture posameznega spomenika in mere ohranjenega fragmenta, kar ne velja le za ta zvezek serije CSIR; ob sarkofagu št. 101 bi bilo treba navesti večinoma že dolgo znane enake prizore iz Oswald-grabna (Perzej, Gorgona in Atena - Joanneum št. 119 = *Schild* St. 12, 1964-1965, 106), iz cerkve sv. Janža pod Dravinjskim vrhom (beg Ifigenije s Tavride - Z. Šubic, *Pruj. zbor.* 4, 1975, sl. 1) in iz Šempetra (spojitev obeh omenjenih prizorov v eno kompozicijo na Priscianovi grobnici - J. Kle-

menc, V. Kolšek, P. Petru, *Antične grobnice v Šempetru* [Ljubljana 1972] 63).

Ob vsem povedanem pa je v zvezi s kataloškim delom potrebna še splošna opazka. Pri prebiranju vseh teh opisov se namreč nismo mogli izogniti vtisu, da je sicer natančno opisovanje posamičnih spomenikov postalo dokaj mehansko in samozadovoljujoče, hkrati pa omejeno skoraj izključno na ikonografske elemente, kar je verjetno posledica splošne usmeritve serije CSIR, o čemer bo govora v nadaljevanju. Ta »skromnost« opisov sama po sebi morda niti ne bi bila dvomljiva, če v resnici ne bi šlo za tisti izredno pomembni proces, ki ga lahko po L. S. Klejnu (*Arheološki viri* [Ljubljana 1987] 69) imenujemo prevajanje iz »jezika stvari« v »naravni« jezik, za tisti proces torej, ki nam šele omogoča uporabo tvarnih virov za historične interpretacije. Splošna uporabnost takega prevoda pa je vedno odvisna od strogosti in doslednosti deskriptivnega jezika (o tem glej dodatno J.-C. Gardin, *Teoretska arheologija* [Ljubljana 1985]), še posebno, kadar gre za »prevajanje« podob v jezik (o tem glej npr. J.-C. Gardin, M.-S. Lagrange, *Essais d'analyse du discours archéologique, Centre de recherches archéologiques. Notes et Monographies Techniques* 7, Paris 1975; M.-S. Lagrange, *Un aspect du traitement des images: les codes analytiques et répertoires élaborés au Centre d'analyse documentaire pour l'archéologie du C.N.R.S., Le Traitement Automatisé de l'Image*, ur. F. Levy, *Interphotothèque No. spécial* 33-34, Décembre 1977, 173-198). Zato se pri vsakem projektu izdajanja korpusa arheološkega gradiva postavlja dilema: do kolikšne mere posamične predmete »prevesti« in kaj v obliki podobe prepustiti bralcu v lastno »prevajanje«? Gre za enega od temeljnih problemov arheološke znanosti, ki še zdaleč ni zadovoljivo rešen, zaradi česar je vloga podobe v arheološki literaturi tako zelo velika.

Če se vrnemo k delu, ki ga ocenjujemo, in si ga ogledamo iz tega zornega kota, lahko ugotovimo, da ob standardnih in standardiziranih opisih posamičnih spomenikov, ki kljub vsemu nikakor ne morejo zadovoljiti uporabnika oziroma ne morejo delovati brez podpore podob teh istih spomenikov, drugi, slikovni del korpusa, po kakovosti informacij, ki jih prinaša, ne ustreza niti najskromnejšim merilom objavljajanja. Pustimo ob strani oblikovalski del, ki v nobeni knjigi sicer ni in ne bi smel biti zanemarljiv, saj lahko v izdatni meri podpira strukturiranje informacij; če torej ta vidik pri tem delu zanemarimo (kar so storili tudi izdajatelji), lahko ugotovimo, da gre pri vseh podobah spomenikov za dokumentarne posnetke iz muzejskih fototek, za tiste posnetke torej, ki so po informativni vrednosti in kakovosti večinoma zelo skromni, saj so jih, kar poznamo tudi iz lastne izkušnje, navadno posneli amaterji, ki niso dobro obvladali ne tehnike fotografiranja ne ozkega strokovnega področja, ki mu spomenik pripada. Zato seveda niso bile in niso mogle biti na zadovoljiv način prikazane vse tiste informacije, ki so za razumevanje posameznih spomenikov bistvenega pomena. Izdajatelji madžarskega korpusa kamnitih rimskih spomenikov, še posebej pa avtorica tega zvezka, bi se morali tega seveda dobro zavedati. Glede na to, da je bil večji del v obravnavanem delu objavljenih spomenikov v delno boljši obliki pred leti že objavljen (*DD* 7, 1974), pa še toliko bolj. Zaradi zelo skromne kakovosti slikovnega dela je ta zvezek v marsikaterem pogledu neuporabljiv, saj se bo moral vsak resen raziskovalec, ki bo hotel pri svojem delu uporabiti tudi to gradivo, nenehno vračati v muzeje, ki te spomenike hranijo, čeprav bi mu bilo to ob dobri objavi prihranjeno. Druga pripomba načelne narave zadeva obravnavani zvezek iz serije CSIR toliko, kolikor je pač del tega projekta. Nanaša se namreč na samo zasnovano te serije kot ikonografskega repertorija, moderne različice največje deskriptivne objave spomenikov rimske umetnosti, Esperandieujevega *Récueil général des statues et bas-reliefs de la Gaule romaine* (13 zvezkov, Pariz 1907-1949), ki ga je nadaljeval R. Lantier, in istega avtorja *Récueil général des bas-reliefs de la Germanie romaine* (Pariz 1913). Pripomba, ki jo je treba razumeti kot kritiko, zadeva načelno omejitev serije CSIR na ikonografske informacije spomenikov, kar lahko primerjamo z načelno omejitvijo CIL in njemu sorodnih objav na epigrafske informacije. Omenjena korpusa uporabljata večidel iste spomenike, s selektivnim odnosom do posameznih vrst informacij s teh spomenikov pa povzročata, da del pomembnih

informacij nikoli ni ustrezno ali pa sploh ni objavljen in da je celota informacij posamičnih spomenikov razbita na umetne skupine. Struktura spomenikov v teh objavah vedno manjka, prav tako ni posebne skupine informacij o arhitektonski zgradbi spomenikov, ki je za razumevanje večinoma industrijske proizvodnje teh izdelkov bistvenega pomena. Seveda bi bilo zdaj nesmiselno predlagati ali celo zahtevati tovrstne spremembe projekta CSIR. Zdi pa se nam upravičeno predlagati, da bi tisti »nacionalni« deli serije CSIR, ki se še pripravljajo, in to velja tudi za slovenski del, bili dopolnjeni (morda v obliki posebnega dodatka) tudi s podatki te vrste.

Na koncu bi se radi malo dlje pomudili pri sicer kratki (pa tudi edini) razlagi razvoja kamnoseške »umetnosti« na obravnavanem območju (str. 22-26), ki jo avtorica v glavnem povzema po objavi iz leta 1974 (*DD* 7, str. 13-15). Njena (in F. Fülepa) rekonstrukcija te proizvodnje, ki je na tem mestu ni potrebno obnavljati, izhaja iz temeljne domneve o samostojnih delavnicah, ki naj bi delovale v posameznih središčih in bile na neznan način med seboj povezane vsaj na ravni izmenjave knjig vzorcev. Ta podmena, ki posebej sicer ni nikjer izražena, je pa vseskozi implicitno navzoča, je lahko le posledica dveh metodoloških zmot. Na eni strani omejitve na izdelke samo enega središča (v tem primeru Sopijske) in na drugi omejitve na ikonografske elemente teh izdelkov. Rečeno drugače, vzorec zajetih spomenikov in njihovih sestavin je za tovrstne razlage mnogo premajhen, da bi lahko na tej podlagi sklepali o proizvodni mreži in trgovini. Pri tej proizvodnji namreč ne gre za razpršena in bolj ali manj samostojna proizvodna središča, npr. iz srednjega veka, marveč za visoko organiziranost polindustrijskega tipa, katere del je tudi ustreznost organiziranosti tržišč(a). Analize J. B. Ward Perkinsa (npr. *Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution, Publication* 4314, 1957, 455-467; *Archaeology* 11/2, 1958, 98-104; *Bulletin du Musée de Beyrouth* 22, 1969, 109-145; *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti* 48, 1977, 191-238; *Pap. Brit. Sch. Rome* 48, 1980, 23-69) in drugih (glej posebej J. Clayton Fant, *Cavum Antrum Phrygiae*, BAR Int. Ser. 482 [Oxford 1989]; *idem* ed., *Ancient Marble Quarrying and Trade*, BAR Int. Ser. 453 [Oxford 1988]) so povsem razložno pokazale, da je treba pri preučevanju kamnoseških izdelkov rimske dobe upoštevati prav način njihove proizvodnje in trgovine. To seveda ne pomeni, da so ugotovitve A. Sz. Burger glede značilnih skupin spomenikov napačne. Prepričani smo celo, da so večinoma pravilne, saj je s koreliranjem materiala spomenikov, njihovih ikonografskih prvin in epigrafskih podatkov vedno mogoče priti do posebnih skupin spomenikov. Do te točke avtoričine ugotovitve niso sporne, postanejo pa take v trenutku, ko te skupine spomenikov opredeli za »delavnice«, ko z ravni urejevanja gradiva prestopi neposredno na raven zgodovinske posplošitve. Točke tega prehoda A. Sz. Burger ni premislila (vsaj v zadostni meri ne). Ni upoštevala zgoraj omenjenih ugotovitev Ward Perkinsa (in drugih), ne spomenikov s širšega območja obeh Panonij in vzhodnega Norika (kar je na eni strani razvidno iz primerjalnega gradiva, ki ga navaja, na drugi pa iz bibliografije, omejene skoraj izključno na zvezke *CSIR Österreich* in nekatere objave, predvsem gradiva iz Savarije; ne upošteva niti že navedenega dela Velike Dautove Ručevljan, ki je za obravnavane spomenike ključnega pomena, niti gradiva Petoviane in Flavije Solve, ki je, navsezadnje, v dovolj veliki meri dostopno v *AJL* in *Schild St.* 12, 1964-1965 in 14, 1979-1981).

O ugotovitvah v zvezi s polindustrijskim načinom rimske proizvodnje kamnitih spomenikov lahko rečemo, da so imele za študije rimskega kiparstva zelo pomembne metodološke posledice, med katerimi je nedvomno najpomembnejša nujnost ločevanja dveh ravni raziskav. Najprej ravni raziskovanja glavnih arhitektonskih oblik spomenikov, določenih v prvi fazi njihove izdelave v kamnolomih ali ob njih, in šele nato raziskovanje formalnih in ikonografskih značilnosti spomenikov, nastalih v drugi fazi izdelave. Da bi bile te analize uspešne, jih je treba vedno opraviti na velikem vzorcu spomenikov širšega območja (vsaj ena provinca, po možnosti pa več), saj lahko samo tako upamo, da bomo prišli do jasnih podatkov o proizvodno-trgovski mreži, ki je v rimskem imperiju bistveno določala podobo njegove »umetnosti«.

Za tovrstne izdelke iz mesta Sopijske lahko rečemo, da so, podobno kot tisti iz Murse, Sirmija in Viminacija, če naštejemo

le nekaj bližnjih središč, bistveno odvisni od istega distribucijskega središča kot spomeniki iz Savarije, Siscije in deloma Skarbantije, to je od Petovione (glej B. Djurić, *Noriško-panonska proizvodnja nagrobnih spomenikov in trgovina z marmornimi izdelki* [Ljubljana 1991], neobj. dis.). Ugotovitve A. Sz. Burger, da so sopijanski spomeniki močno sorodni savarijskim, seveda drži, vendar nam to o vzrokih za njihovo sorodnost ne pove ničesar, povezovanje teh dveh središč na ravni delavnic pa je seveda lahko le popolna zmot. Razlog teh sorodnosti je skupno delavniško izhodišče, ki ga je treba, vsaj kolikor vemo o tem danes, iskati v jugovzhodnem Noriku.

V tej oceni smo se dotaknili nekaterih vprašanj, ki jih na ravni korpusa seveda ni mogoče razviti in nanje dokončno odgovoriti, bilo pa bi jih koristno upoštevati. Zato bi želeli, da bi bil ta del naše ocene razumljen predvsem kot opozorilo in napotilo, ne pa kot negativna kritika obravnavanega zvezka. Povsem drugačno pa je vprašanje kakovosti vizualnih informacij. Prvi zvezek madžarskega korpusa je v tem pogledu tako slab in tako nepremišljen, da moramo izdajatelja resno opozoriti na smiselnost takih izdaj. Vsekakor bi bilo bolje, da zvezek tak, kakršen je, sploh ne bi bil šel v tisk.

Bojan DJURIĆ

Ivo Lukanc: *Diocletianus. Der römische Kaiser aus Dalmatien.* Wetteren 1991. 343 str.

Ivo Lukanc, Ljubljčan, ekonomist po stroki, si je pred leti ob svojem odhodu v pokoj zadal obsežno nalogo. Očitno pod vplivom Dioklecijanove osebnosti ter njegovega pomena za rimsko zgodovino, gotovo pa tudi zaradi dejstva, da Dioklecijan izhaja iz Dalmacije, se je odločil zbrati vse materialne vire, ki se nanašajo na tega dalmatinskega cesarja. Tako se je namenil zbrati napise s področja celotnega rimskega imperija, ki omenjajo Dioklecijana, vse njegove ohranjene portrete ter vse ohranjene Dioklecijanove zlatnike. Nedvomno ogromna naloga, saj gre pogosto za še neobjavljene dokumente, ki jih hranijo najrazličnejši muzeji po svetu. Ob zasnovi dela so se marsikomu sicer porajali vsakršni pomisleki in skepsa, še posebej zato, ker je Lukanc čisti amater, ki doslej ni deloval na področju antične zgodovine, epigrafike ali numizmatike. Predvsem so se porajali dvomi o tem, ali bi bilo na primer mogoče obravnavati Dioklecijanove zlatnike ločeno od novcev njegovega sovladarja Maksimijana in njegovih cesarjev, Galerija in Konstancija. Sedaj, ko je knjiga z zbranim gradivom v razmeroma kratkem času izšla pri založbi Cultura v Wetterenu v Belgiji, lahko ugotovimo, da so bili pomisleki odveč. Lukanc pri pripravi knjige ni imel nikakršnih znanstvenih pretenzij, ampak je le želel zbrati čim popolnejšo dokumentacijo o tem pomembnem rimskem vladarju, doma iz Dalmacije. V tej luči je tudi potrebno ocenjevati njegovo knjigo in pošteno ugotoviti, da je bil pri doseganju zastavljene cilja – vsaj kar se zbiranja numizmatičnih virov tiče – uspešen.

Najpomembnejši del knjige je gotovo del z numizmatičnim gradivom, v katerem je Lukancu uspelo zbrati v 74 muzejih po svetu (svetovno znanih, pa tudi nekaterih povsem odročnih) dokumentacijo o 528 Dioklecijanovih zlatnikih (multiplih zlatnikih, zlatih kvinarijih in avreusih). Zbral je tudi vse podatke o Dioklecijanovih zlatnikih, ki so bili naprodaj na različnih avkcijah od leta 1741 naprej (1477 primerkov, vendar se nekateri novci na avkcijah pojavljajo večkrat). S tem je zajel praktično skoraj vse ohranjene zlatnike ter novce, ki so se pojavljali na tržišču. Vsi novci so v knjigi odslikani v naravni velikosti ter objavljeni v ustreznim znanstvenim aparatom (s podatki o teži, premeru, položaju pečata novca, s citatom po standardni literaturi). Pomislek, ki bi ga izrazil ob katalogu, je ta, da je razmeroma težko uporaben, saj v okviru posameznih muzejev ni sestavljen po načelu kovnic, ampak po vrstnem redu inventarnih števil posameznega muzeja oziroma zbirke. Rezultat tega je dokajšnja nepreglednost, saj na primer vsi novci iste kovnice, pa čeprav se hranijo v isti zbirki, niso zbrani na enem mestu. Te pomanjkljivosti se je avtor očitno zavedal, saj jo je poskusil odpraviti z izčrpnimi indeksi, ki omogočajo vpogled v zastopanost novcev posameznih kovnic v posameznih muzejih oziroma zbirkah.

Manj posrečeni so deli knjige, v katerih skuša komentirati nekatere do sedaj nepoznane primerke Dioklecijanovih zlatnikov. Pri novcu kovnice Cyzicus (str. 109) gre očitno za hibrid. Objavljen je tudi spisek dopolnil k dosedanjima dvema zvezkoma RIC, ki obravnavata Dioklecijanovo pred- in poreformno kovanje. Tu naj omenim le nekaj nedoslednosti. Avreus RIC V/II, 246 brez orla (str. 109) ni dopolnilo k RIC-u, saj ga RIC navaja pod številko 247. Avreus kovnice Siscia, ki naj bi bil varianta novca RIC VI, 16, omenja že RIC str. 457, op. 1. Na str. 112 omenja kot novo odkritje 'trikotnik v drugem C legende na averu' na novcih kovnice Antiochia. Lukanc razlaga to kot posebno znamenje tedaj delujočega pečatovezca in neargumentirano zavrača Sutherlandovo precej bolj logično čitanje legende kot IMP C G VAL... (RIC VI, 1).

Predvsem pri navajanju zgodovinskih in absolutnokronoloških podatkov je Lukanc nezanesljiv, pri čemer tudi ne navaja virov, iz katerih je črpal podatke. Naj opozorim na nekaj napak. Dioklecijan je verjetneje umrl 3. 12. 313 (D. Kienast, *Römische Kaisertabelle* [Darmstadt 1990] 263) kot 3. 12. 316 (Lukanc, str. 32). Naziv Tr. pot. ima do XXII (305) in ne do XXVI kot Lukanc, str. 32 (Kienast, str. 264). Pri naštevanju zmagovalnih nazivov navaja letnice, ki nikakor niso v skladu z dognanji T. D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine* (London 1982). Germanicus Max. in Sarmaticus Max. sta oba v letu 285 (Lukanc ima Germanicus Max. v letu 285, Sarmaticus Max. v 286). Germanicus Max. III je v letu 287 in ne 288 (Lukanc). Germanicus Max. V je leta 293 in ne 292 (Lukanc). Britannicus Max. (ne Britannicus Max. kot Lukanc) verjetneje v letu 297 kot v 296 (Lukanc). Germanicus Maximus VI je leta 300 ali 301 (ne 299 kot Lukanc). Adiabenicus Max. je leta 298 (ne 300 kot Lukanc).

kljub zgornjim pripombam ter nekaterim odvečnim statističnim pregledom in grafikonom ostaja vrednost Lukančeve knjige v tem, da je v njej zbrana od sedaj najpopolnejša dokumentacija o Dioklecijanovih zlatnikih iz prehoda 3. v 4. st. Knjiga bo pomemben znanstveni vir vsem, ki se bodo podrobneje posvečali proučevanju monetarne zgodovine tega časa, pa tudi proučevanju Dioklecijanove ikonografije. Obžalovanja vredno je le, da Lukanc ob vsej energiji, ki jo je vložil v naporno zbiranje gradiva po muzejih v svetu, ni istočasno s zbiranjem evidence za Dioklecijanove novce zbral tudi numizmatičnega gradiva o treh Dioklecijanovih sovladarjih. Šele s tem bi namreč ustvaril resnično dobro podlago za celovit študij kovanja tega obdobja.

Lukanc je skušal zbrati tudi vse napise, ki omenjajo Dioklecijanovo ime. V tem delu monografija gotovo ni izčrpna, saj je avtor gradivo zbral samo na podlagi CIL ter *The Roman Inscriptions from Britain*, skupaj 250 napisov. Ni pa upošteval gradiva številnih novejših korpusov napisov za posamezna področja niti *L'année épigraphique*. Vendar bi tudi popolnejši seznam napisov ne pomenil bistvenega prispevka. Izbira samo tistih napisov, na katerih se omenja Dioklecijanovo ime, je zgrešena že v zasnovi.

Na koncu vsebuje knjiga tudi obširno bibliografijo monografij in člankov (922 naslovov), ki kakorkoli obravnavajo različne vidike vlade cesarja Dioklecijana in njegove reforme na različnih področjih.

Peter KOS

Ivo Bojanovski: *Bosna i Hercegovina u antičko doba.* Djela ANUBiH 66, Centar za balkanološka ispitivanja 6. Sarajevo 1988. 432 strani, 2 zemljevida.

Pred nami je knjiga dr. Iva Bojanovskega, uglednega muzejskega kustosa sarajevskega Zemaljskega muzeja, ki je izšla že pred štirimi leti in bi zaslužila izčrpano oceno. Njena vrednost ni le v tem, da je eno temeljnih del za zgodovino Balkana v antiki: zaradi nečloveške vojne v BiH, v kateri se vsakodnevno uničujejo človeška življenja, premoženja in še stoječi arhitektonski spomeniki, pa tudi dragocena arheološka dediščina, ima dokumentarno vrednost. Ni izključeno, da bo knjiga Bojanovskega, ki obsega pravo zakladnico zgodovinskih, epigrafskih, arheoloških in topografskih podatkov, za marsikakšno uničeno najdišče eden redkih dokumentov.